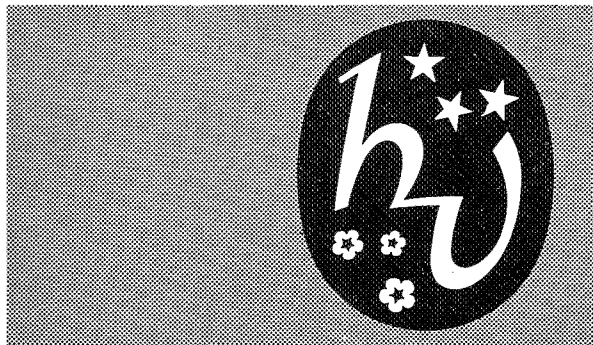

„But there is two hard things; that is to bring the moonlight into a chamber”.

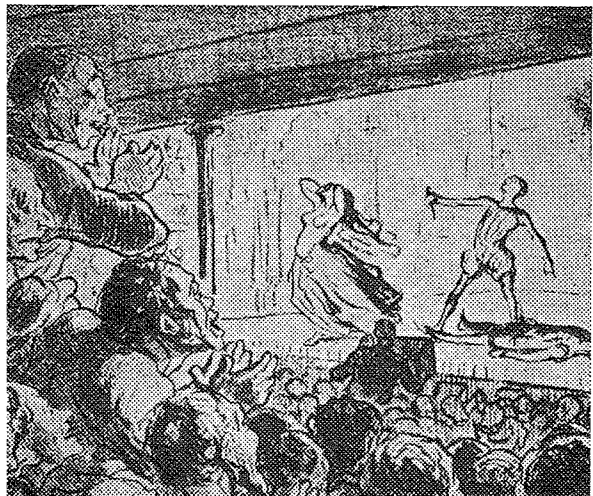
Hoe krijg je de maan in een kamer, dat was een moeilijk probleem voor de amateurtoneelspelers in de Midzomernachtsdroom. Het was niet het enige, ze hadden er vele en wat dat betreft, daar kan het amateurtoneelgroepje van het H.V. in Haarlem van meepraten. Nee, ze repeteren niet, zoals bij Shakespeare, bij volle maan 's nachts in de Haarlemmerhout en de moderne techniek staat hun wel zover ten dienste, dat het maanlicht in een kamer hun geen zorgen meer baart, maar overigens hebben ze alle moeilijkheden, die er voor een beginnend gezelschap maar te vinden zijn.

Toch hebben ze al een stuk opgevoerd en wel op de nieuwjaarsbijeenkomst van 1962 in Haarlem: „De brief aan Don Juan”, van Louisa Treves. Dat was, naar mevrouw Brakel me vertelde, erg geslaagd en ze zijn wel bereid om ook elders bijeenkomsten van het H.V. op te luisteren, maar dan het liefst natuurlijk niet altijd met diezelfde brief. En daar komen dan de problemen. Als toneelgroep van het Verbond willen ze een stuk op een bepaald niveau, maar dan moeten ze er de spelers voor hebben, het mag niet te hoog gegrepen zijn, er moeten niet al te ingewikkelde decors voor nodig zijn en noemt u maar op: het zijn de bekende spelden in de hooibergen en de schapen met vijf poten, maar mevrouw Brakel en haar groep in Haarlem, zoeken onversaagd en ze zullen zeker iets vinden, daar twijfel ik niet aan.

Er rest ons dus het geduldig afwachten van de dingen, die komen gaan. Of nee, als er nog leden van het Verbond zijn met toneeltalenten – liefst heren, maar dames zijn ook welkom, en met het oog op de repetities, niet al te ver weg van Haarlem – dan kunt u zich wenden tot mevrouw Brakel, Fred. Hendriklaan 44 Haarlem.

Wie dus een licht heeft, zette het niet onder de korenmaat en wie maanlicht heeft, hij brenge het in de zalen van het Verbond.

We zijn erg benieuwd!

Giftige pillen - giftige zekerheden

De uitspraak dat mensen voor elkaar „als wolven zijn” is een sombere wijsheid. Wolven zijn in ons spraakgebruik geen vriendelijke dieren, ook al lijken ze nog zoveel op hun dierbare achterneven, die onze trottoirs en straten bevuilen. Wolven „loeren” op hun buit; ze komen als het slachtoffer verzwakt of uitgeput is en overvallen hem 's nachts met een overmacht.

Wie de grens tussen mens en dier scherp wil trekken, zal het deze dieren niet aan kunnen rekenen, maar de vraag rijst – wanneer we overstappen op de mens – of wij in tegenstelling tot de wolven wel ooit systematisch bewust op de loer liggen om onze medemensens kwaad te berokkenen.

Zeker, het komt voor, maar in ieder geval doen wij – net als de wolven – veel meer kwaad buiten dan met volle bewustzijn. Daarom juist past de vergelijking met de wolven zo goed. Iets in ons ligt op de loer, wacht als het ware op een moment van zwakheid en slaat toe in de nacht.

Zo iets leert het bekende softenon-geval ons. Een geneesmiddel dat een kalmerende invloed heeft (een tranquilizer) en dat met de gebruikelijke reclamestunt door proefmonsters en karrevrachten drukwerk (ook al weer ter bevuiling van onze straten) apothekers en artsen aangepraat werd. Het leek bij dierproeven geen gevaarlijke bijwerkingen te hebben, maar na enkele maanden kwamen de gevolgen aan het licht... Zwangere vrouwen, die het gebruikten, liepen de kans mismaakte kinderen ter wereld te brengen. Het interesseert ons hier niet of de medische inspectie, de apothekers en de artsen voldoende scherp gereageerd hebben op de eerste berichten (waarschijnlijk wel). Belangrijker is het deze catastrofe met het oog op de toekomst te bekijken en ons af te vragen of dit alles geen gevolg is van verbijsterende ongezondheden in onze manier van leven.

Wat het eerste betreft: Is het verantwoord dat de keuring en beoordeling van geneesmiddelen, die op de markt gebracht worden, overgelaten wordt aan een geneesmiddelen-industrie, die op allerlei manieren partij is in deze zaak? Wordt het niet steeds urgenter dat de overheid de aanwezige organen op dit gebied (in universiteiten, in instituten voor volksgezondheid, in T.N.O.-organisaties) ruimschoots de middelen en wellicht ook de macht verschaft de farmaceutische markt te controleren? Het lijkt mij onvermijdelijk.

Het is bekend dat het voor artsen en apothekers onfatsoenlijk geacht wordt en in strijd met de beroeps-ethiek reclame voor eigen bedrijf te maken, ook bij de eigen collega's. De geneesmiddelen-industrie geniet echter de volle vrijheid reclame te maken en schroomt ook niet van deze gelegenheid ruimschoots gebruik te maken: alsof dit in wezen niet even onfatsoenlijk is!

In Amerika is het dan ook zover gekomen (Europa volgt op de voet) dat elk ziekteverschijnsel onmiddellijk met de aangeprezen middelen bestreden

moet worden. Het slaapmiddel, de vermageringspil, het laxermiddel, zij behoren zoals ijskasten, stofzuigers en televisie-apparaten tot onze technisch zo volmaakte wereld. Wie zich niet lekker voelt, gaat naar zijn arts en eist een „schot” penicilline. De artsen schikken zich naar de wensen van hun klanten (*het zijn geen patiënten meer, maar klanten*) en ze verdienen er goed mee; de apothekers en de chemische industrie worden er rijk van. Ondertussen komen de bedenkelijke bijverschijnselen stuk voor stuk aan het licht. Wat de penicilline betreft blijkt het b.v. dat een aantal mensen onbehandelbaar is geworden. Wanneer het er werkelijk op aan komt penicilline toe te passen, zien we dat we bacteriën hebben gekweekt, die zich niets meer van de penicilline aantrekken en dat we de natuurlijke weerstanden ondermijnd hebben.

Dat is één voorbeeld, maar iedere arts zal er zo talrijke andere aan toe kunnen voegen. Elke ingreep in de natuur hoe vaak ook nodig en reddend, heeft een kans van gevaar: gelukkig is het risico meestal niet groot. Maar wanneer we dit veronachtzamen en maar raak slikken stijgt de gevarencans belangrijk.

Het softenon laat op dramatische wijze zien hoe absurd onze wereld is geworden. Om beter te kunnen leven scheppen wij een techniek, die onnatuurlijke situaties in het leven roept, waardoor wij zo nerveus en gespannen worden dat wij een andere techniek te hulp roepen, die met één of ander vergif dat weer belooft te verhelpen. Ondertussen vervuilen wij het water van onze rivieren, vervuilen wij de lucht, die wij ademen, verlawaaien wij de sfeer in onze steden, met ondraaglijk lawaai, in onze huizen met radio, grammofoon en televisie en dwingen ons zelf tot een steeds waanzinniger jacht-tempo. Vervuild, ver-kabaald en opgejaagd eisen we kalmeringsmiddelen, die op korte termijn werken. Wanneer ze dan gevaarlijk blijken te zijn, zullen we wel in staat blijken een technische organisatie op te bouwen, die ook dit kwaad weer verhelpt... of moeten we zeggen oplapt, kalfatert.

Het is natuurlijk jammer, dat we na het afscheid van de alcohol, waarvan velen de gevaren kennen, na het afscheid van de sigaret, die andere volkskwaal, nu zelfs op geneesmiddelen niet meer kunnen rekenen!

„Onze Heilige Apotheek, waar wij vroeger in goed vertrouwen Geneesmiddelen gingen halen, blijkt neer te komen op een door een slappe wet onvoldoende bevoogde vergifwinkel, waar ze je de noodlottigste preparaten tegen een prix d'ami, behulpzaam over de toonbank aanreiken”. (Kronkel in Parool)

Waar zit de adder, waar schuilt de wolf? Is het zoals sommigen ons willen doen geloven, het middel; is het de sigaret, het glas wijn, is het de pil? Of ligt de bron van het kwaad ergens anders? Ik

(slot op pagina 4)

**Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
17e jaargang no. 16 – 8 september 1962**

Kritisch allerlei

DE Goede Tijding, een gereformerd zendingsblaadje, stelde enige maanden geleden een aantal vragen, naar aanleiding van het feit dat radio-astronomen te Greenbank (V.S.) enige weken lang hun radiotelescoop hadden gericht op twee zonnen in ons melkwegstelsel die elf lichtjaren van ons verwijderd zijn.

„Ze hebben op de 21-centimeter-golf in het geruis, dat uit de ruimte van de sterrenhemel komt, niet een bepaald schema of een bepaalde afwisseling kunnen ontdekken. Dit meldt de courant. Wat betekent dit? Dat langs deze weg beslist niet vastgesteld kon worden, dat andere denkende wezens in het heelal aanwezig zijn, die op de 21-cm-golf uitzenden”.

Nu bent u van deze conclusie waarschijnlijk niet ondersteboven, nog afgezien van het feit dat het al heel onwaarschijnlijk is dat het wetenschappelijk onderzoek op de bovenstaande wijze juist is weergegeven. Wie gaat er nu zo maar eens een tijdje naar geruis zitten luisteren om na enkele weken al tot conclusies te komen ten aanzien van zonnen die niet minder dan elf lichtjaren van ons verwijderd zijn? Maar daar gaat het de redactie dan ook niet om. Het gaat er haar alleen om vast te stellen, dat door het onderzoek niet is gebleken, dat er elders in het heelal wezens zouden kunnen bestaan die denken en die, wie weet, zelfs een soort godsdienst hebben:

„Dit onderzoek gaat dus uit van de gedachte, dat er nog wel heel andere schepselen, denkende wezens, met grote technische begaaftheden, ergens anders in de onmetelijke wereldruimte op het een of andere hemellichaam aanwezig kunnen zijn. Waarom zouden wij als mensen de primeur hebben of zelfs het monopolie van intellectueel bestaan op die verdwijnend kleine stip, die aarde heet? Wanneer u nog even verder gaat, komt u tot de volgende vragen: Zou God alleen maar naar onze wereld een Verlosser gestuurd hebben, Jezus Christus? En kunnen er ergens anders in onze kosmische ruimte nog niet heel andere godsdiensten zijn, minstens even goed als de onze?”

Het blad roept dergelijke speculaties vervolgens een halt toe met de nuchtere conclusie, dat de 21-cm-golf niet geantwoord heeft. Dat dit laatste overigens positief noch negatief een bewijs is laten wij maar in het midden. Wij vragen ons af waarom De Goede Tijding toch zo ver zou zoeken naar andere godsdiensten. Heeft de redactie zich wel eens afgevraagd waarom God nu speciaal dat betreffende kleine groepje christenen uitgekozen zou hebben om zich te openbaren? En heeft men ooit wel eens nagedacht over de waarde van de talrijke andere godsdiensten die men, zonder volkomen irreële speculaties, hier op aarde kan aantreffen, godsdiensten misschien „min-

stens even goed als de onze”? Zou de redactie eens willen overwegen of die ene vorm van godsdienst die zij nu toevallig belijdt, eigenlijk wel de alleenzalmakende is, en of men met een andere, en misschien zelfs wel zonder godsdienst, ook niet zou kunnen leven: „goed” en gelukkig leven zelfs?

EEN recenter nummer van hetzelfde blad vermeldt het volgende verhaal:

„Het is tegenwoordig echt een rage met al die tests. Ze proberen zelfs jongens en meisjes op hun geloof te testen. Hoe doen ze dat dan? In Engeland moesten scholieren zonder na te denken eenvoudig met ja of nee antwoorden op de vraag: „Do you think God understands radar?” Denk je dat God verstand heeft van radar? En wat was het resultaat? Bijna allemaal hadden ze in de gauwigheid „nee” geantwoord. Maar toen de antwoorden besproken werden, hebben ze zichzelf braaf uitgelachen. Het is toch ook gek: de almachtige, alwetende God die geen begrip zou hebben van radar. Je kan er nu wel om lachen, maar je kan er ook om huilen. Hoe zo? Die jongens en meisjes hebben toch maar onbewust de idee in zich, dat God de Grote Oude man is die in zijn dagen een grote macht had, maar van wie je niet kan verwachten dat hij de moderne vooruitgang kan bijhouden”.

Tot zover De Goede Tijding, die blijk geeft de hand in eigen boezem te willen steken door zich af te vragen hoe de jongeren aan die voorstelling konden komen en voorts aanbeveelt de jeugd toch maar duidelijk voor te houden, dat wij alle moderne vindingen aan God te danken hebben. Dat is een opvatting, maar na lezing van het berichtje over die enquête (want dat is het toch wel meer dan een test, krijgen wij de indruk), ligt de conclusie toch wel meer voor de hand, dat de ondervraagde meisjes en jongens die bijna allemaal zo spontaan nee antwoordden, in feite dus niet gelovig zijn. Het geloof werd hun pas later, bij het bespreken van hun antwoorden, door de enquêteurs aangepraat. Waarmee het bedoelde onderzoek niet alleen geen test blijkt te zijn, maar ook geen enquête die aan redelijke eisen voldoet. Hoogstens een stukje zendingsarbeid.

IN de rubriek Dezer Dagen in de Nieuwe Rotterdamse Courant wordt, overigens niet bepaald voor het eerst, gewezen op het feit dat wij een volk van theologen zijn, en daar zit veel in. Willens of onwillens zijn wij allen overgoten met het sop van onze cultuur, die nu eenmaal voor een belangrijk deel wordt gekenschetst door godsdienststrijd, maar ook door een eindeloos getheoretiseer over wat volgens velerlei theologische nor-

men nu wel of niet goed of kwaad is. Ook wij humanisten ontkomen niet aan het stempel van die cultuur, al zouden we het misschien wel graag anders willen. Tot zover kunnen wij de N.R.C.-redacteur dan ook zeker volgen, maar wij zijn het niet eens als hij die theologische signatuur van onze cultuur gaat omschrijven als:

„Wij menen – en men behoeft zichzelf niet protestant te noemen om die mening te delen – dat Nederland, n'en déplaise (ondanks) zijn 35 procent rooms-katholieken, n'en déplaise het stempel dat eerst de Rooms-katholieke staatspartij en later de K.V.P. op 's lands beleid hebben gedrukt, nog steeds overwegend protestants van signatuur is. Ook zijn humanisten, ook zijn rooms-katholieken, zijn door deze signatuur gemerkt.”

Een soortgelijke beschrijving vonden wij in een recensie van een boekje over Colijn in Vrij Nederland:

„Nederland is een calvinistisch land – ook al is het aantal katholieken en onkerkelijken samen bijna dubbel zo groot als dat der belijdende protestanten van alle richtingen tezamen. Men hoeft slechts 's ochtends na de nieuwsberichten van acht uur het VARA-programma over de radio te horen om zich te realiseren hoe incalvinistisch de socialistische strijdlieders zijn waarmee de dag wordt begonnen. Op vrijwel alle gebieden van ons leven heeft de sfeer van het calvinisme een nadrukkelijk stempel gezet, dat ook in deze tijd van onkerkelijkheid altijd en overal weer herkenbaar is. Daarover kunnen buitenlandse katholieken en humanisten getuigen die contacten hebben met geloofsgenoten binnen onze grenzen.”

Veel van wat hierboven geciteerd werd, is juist. Natuurlijk heeft het calvinisme zijn stempel gezet op de historie en daarmee op de cultuur van de noordelijke Nederlanden, zelfs op de provincies beneden de grote rivieren, zij het daar meer in het negatieve. Dat rechtvaardigt echter niet de stelling, dat Nederland nog steeds overwegend protestants van signa-

tuur is, laat staan dat Nederland een calvinistisch land is. De in Vrij Nederland genoemde getalsverhoudingen geven wel het duidelijkst weer, dat die stelling niet meer waar is. Juist omdat zij van protestantse, met name calvinistische zijde, zo graag gesuggereerd wordt, moeten wij voorzichtig zijn met het klakkeloos overnemen van een dergelijk gezegde. Niet alleen de cijfers zijn er mee in strijd, maar ook de opvattingen hebben zich gewijzigd. De Nederlandse katholieken zijn geëmancipeerd – als enkelen het gevoel hebben dat die emancipatie nog niet ver genoeg is gegaan, lijden zij hoogstens aan een minderwaardigheidscomplex, maar groot is hun aantal niet meer –. Het Humanistisch Verbond heeft na de oorlog gestalte gegeven aan de gevoelens en opvattingen die leefden bij grote groepen buitenkerkelijken; ook die buitenkerkelijken worden daardoor nog maar zelden als derderangs burgers behandeld. De drie belangrijkste groepen van onze bevolking staan als gelijkwaardigen naast elkaar en het gaat niet aan dan nog langer van een „protestants” Nederland te spreken. Wij zijn een verzuimd Nederland, dat wel, en onze cultuur is vooral door het calvinisme beïnvloed, ook dat. Maar Nederland heeft zijn overwegend protestantse signatuur al lang verloren en zal die, omdat de secularisatie, de afnemende invloed van de kerk op het dagelijks leven, vrijwel nergens sterker is dan juist in het protestantisme, nog wel verder verliezen.

Het gevaar is trouwens niet denkbeeldig, dat dat vroegere calvinistische stempel, door de toenemende invloed van de K.V.P. op ons regeringsbeleid en door onze aansluiting juist bij het katholieke deel van Europa, in de toekomst nog eens een rooms stempel zal worden. Met het gevolg dat de protestanten met ons buitenkerkelijken in hetzelfde schuitje komen te zitten. Zover is het overigens nog niet, maar met Spanje voor ogen (en vooral met de reactie van de K.V.P. op Spanje) lijkt het ons geen aantrekkelijke gedachte.

Op het stramien van het niets
is het leven geweven
in duizend harmonieën.
We weten niet waarom,
we weten niet vanwaar.
Wij zien. We zien elkaar.

wij zien...

wij horen...

wij zijn...

Uit het bekken van het niets
stijgen klanken
in duizend harmonieën
We weten niet waarheen,
we weten niet van waar.
Wij horen. We horen elkaar.

Uit niets brak ons bewustzijn open,
tot niets zal het weer gaan.
Uit ons werd nieuw leven geboren.
In de stroom gaan wij verloren,
gaat niets verloren.
Wij zijn. We zijn elkaar.

A. van Gorcum-Ilcken

Het neopositivisme

Tot het einde van de 18e eeuw werd filosofie beoefend in nauw verband met de natuurwetenschap. De leden van de natuurwetenschappen beoefenende Royal Society noemden zich filosofen en publiceerden hun onderzoekingen als „Philosophical Transactions”. Newtons grote werk heet *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Aan de Nederlandse universiteiten zijn het nu nog de faculteiten van wiskunde en natuurwetenschappen, die de traditie der oude filosofische faculteit voortzetten, en in de wandeling heten zij dan ook de natuurfilosofische faculteiten.

De eerste, die zichzelf filosoof noemde, Pythagoras, is ons beter dan door zijn filosofie bekend door een wiskundige stelling, die – helaas ten onrechte – zijn naam draagt, en zijn leerlingen waren de eersten die zich mathematici noemden. Vele antieke en middeleeuwse filosofen en filosofieën waren op een vakwetenschap georiënteerd, en pas in het Engelse empirisme worden de eerste historisch beslissende barsten tussen wetenschappen en filosofie zichtbaar, die zich gedurende de 19e eeuw tot een diepe kloof zullen verbreden. Een nieuw begrip van filosofie dient zich aan in het Duitse „idealisme” en wordt gemeengoed in het moderne existentialisme. De filosofie raakt op drift, weg van de natuurwetenschappen en later ook van de geesteswetenschappen, een niemandsrijk in, ergens gelegen tussen de redelijke verantwoording en de esthetische beleving, een niemandsrijk, dat eeuwenlang door de religie beheerst was geweest. Wat filosofie in de oude stijl is, leert men misschien het best kennen bij Descartes: het speuren van de wetenschapsbeoefenaar naar de grondslagen van zijn wetenschap en van menselijke kennis in ’t algemeen, het zoeken naar zekerheden, naar waarborgen voor de ervaringen, die de mens opdoet in de wereld, en voor de redelijke schemata, waarmee hij deze ervaringen ordent. Welzeker, er is ook een menselijk verlangen naar andere zekerheden dan die waarvoor de mens naar de toetssteen der waarheid zoekt, zekerheden voor zijn menselijke existentie, maar die te verschaffen is de taak van de godsdienst.

Tijdperk der verlichting

Dit verandert in het tijdperk der verlichting, wanneer de religie zelf aan die toetsing wordt onderworpen. Terwijl de filosofie in ’t vervolg tracht de religie van haar plaats te verdringen, ontwikkelt zij zichzelf tot geseculariseerde religie, religie zonder God of met een god, die niet meer die van de traditie is.

Men stelt zich de filosoof niet meer voor als iemand, die wiskundige formules en reageerbuisen weet te hanteren, maar als een ziener, een profeet, als een geïllumineerde, die anderen weet te illumineren. Men vraagt van hen, zich in een gewijde taal te uiten, in woorden, die veel doen meetrillen, zoals „Also sprach Zarathustra” of „Das Nichts nichtet”, of „le temps vécu” of „de existentiële beslissing”. Men vraagt een filosofie niet om te begrijpen, maar om te beleven, een filosofie, die gevoelens opwekt en bevredigt, zoals muziek, dans, toneel en beeldende kunst doen.

En toch vindt deze filosofie haar plaats niet tussen de schone kunsten, want behalve esthetisch en zedelijk beleefd wil zij ook als waar erkend worden. Ze wil meer dan schone illusie zijn, ze wil waar zijn – geschouwde waarheid, en dus een aspect der waarheid maar daarom toch niet minder diep.

Een scheiding

Tegen deze vermenging van redelijke verantwoording en emotionele beleving kwam er een reactie tussen de twee wereldoorlogen. Ze is

onder verschillende namen bekend – Weense kring, neopositivisme, logisch empirisme, analyse, signfica, – namen, die alle evenveel of even weinig zeggen, en die men in elk geval minder zwaar moet laten wegen dan de gemeenschappelijke en vrij uniforme mentaliteit. Door deze reactie wordt de filosofie in twee van nu af aan van elkaar gescheiden en soms vijandige takken gesplitst – levensfilosofie aan de ene kant en aan de andere een filosofie georiënteerd aan de vakwetenschappen en tot op zekere hoogte zelve een vakwetenschap. Vooral in de Weense kring gedraagt men zich militant. Men wijst af wat in het andere kamp filosofie heet, men smeedt wapens om metafysiek van de oude en nieuwe stijl, irrationalismen, politieke en religieuze mythomanieën te bestrijden. Men keert zich tegen wat men als pseudo-wetenschap beschouwt, men tracht het te ontmaskeren als een bedriegelijk schoon uiterlijk, waarachter er niets is dan leegte of misschien een harde kern van zelfzuchtige maatschappelijke en politieke interesses. Als een late uiting van één, die uit deze kring is voortgekomen, kan men Poppers onluisterende kritiek op Plato en Marx beschouwen.

---

door Prof. Dr. H. Freudenthal

De nieuwe filosofie vindt bijval bij de meeste beoefenaren der wiskunde en natuurwetenschappen, en ten dele ook in de geesteswetenschappen. Men is blij, verlost te zijn van het zijnde, het niets, het „Ding an sich”, de dialektische trits en wat dies meer zij. Men leest filosofie, men voelt de verwantschap met de gedachtegangen der vakwetenschappen, die men beoefent. De eerste, die deze taal tot ons sprak, was Schlick, een Weense filosoof, wiens activiteit even na de eerste wereldoorlog begon en in de woelige dertiger jaren eindigde, doordat een krankzinnige hem neerschoot. Rondom Schlick vormde zich de „Weense kring”, die onder de invloed van Russell en Whiteheads *Principia Mathematica* en Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus* de filosofische problemen met logische taalanalyse te lijf ging.

De oude vraag naar de menselijke zekerheden wordt opnieuw rationeel gesteld, maar dan met een andere klemtoon dan in vroeger eeuwen. De vraag, of de atomen werkelijk bestaan, of een natuurkundige theorie waarheid of hypothese is, of de wereld door het toeval of door de wet wordt geregeerd, hoe de geest aan de stof is gekoppeld – al deze en dergelijke vragen, waarop de natuurwetenschappelijk geschoolde alleen met een schouderophalen antwoordt, omdat hij er geen substantie in ontdekt, worden als taalkundige figuren behandeld, die men ontleedt door zich af te vragen, wat de termen betekenen, die in die figuren optreden.

Exact taalgebruik

Op zoek naar de zekerheden is het niet meer de waarheidswaarde der ervaringen, die in twijfel wordt getrokken en gerehabiliteerd, zoals bij de klassieke empiristen en rationalisten, maar *hetgeen aan kritisch onderzoek wordt on-*

derworpen, is de wijze, waarop deze ervaringen taalkundig worden neergelegd. Dank zij een door de wiskunde in meerdere en mindere mate beïnvloede uitdrukkingwijze – meent men – worden de beoefenaren van een vakwetenschap het over hun meningsverschillen eens, en met een even exact taalgebruik hoopt men geschillen te beslechten of onontvankelijk te verklaren, waarover filosofen het gedurende eeuwen niet eens zijn geworden, en men hoopt, in de strijd tegen pseudowetenschappelijke mythe en metafysiek met taalkundige middelen successen te behalen, die in het materiële vlak onmogelijk waren gebleken.

Een ontwikkeling van veertig jaar overzien, meen ik, deze taalanalytische gezindheid en het hieruit voortgekomen exact taalgebruik in een deel der filosofie als het voornaamste resultaat van algemene strekking van deze strevingen te kunnen signaleren. Wanneer men heden Schlick herleest, vraagt men zich in gemoeide af, hoe men ooit over dit in een zwevende stijl geschreven werk in geestdrift heeft kunnen raken, maar als men dit doet, verongelijkt men Schlick. Dat een stijl, die toen het summum van exactheid leek, onze goedkeuring niet meer kan wegdragen, bewijst alleen, dat we onze eisen inmiddels hebben kunnen opvoeren tot een peil, dat toen onbereikbaar leek. Het doet ons beseffen, hoeveel wij geleerd hebben in taalanalyse en exacte taalbeheersing.

Over wat er materieel met de taalanalytische methode bereikt is, moet ik me minder positief uitdrukken. In elk geval is de ontwikkeling in een andere richting gegaan, dan die, waarin men zich toen meende te bewegen. Er is veel nuttig detailwerk verricht, waarop ik hier niet wil ingaan. De grote doelen, die men zich toen heeft gesteld, heeft men links laten liggen. Men is ze voorbijgestreefd en dat betekent, dat men er even ver van verwijderd is als toen. De strijd tegen pseudowetenschappelijke mythe en metafysica is een volslagen wansucces geweest, omdat men niet heeft willen toegeven, dat het nu eenmaal tot het wezen van de taal behoort, misbruikt te kunnen worden, dat er tegen onverantwoord taalgebruik geen sanctie is en dat er in de wereld nog andere dan taalkundige problemen bestaan.

Filosofen gering contact met vakwetenschap

Onze eeuw bracht ons diepgaande inzichten omtrent de mathematische methode en die van sommige wetenschappen. Maar deze inzichten zijn doorgaans verkregen door vooraanstaande beoefenaren van de vakwetenschappen zelf, wanneer zij zich in aansluiting op hun eigen ontdekkingen bezonnen op het essentiële in hun methode. Namen als Einstein, Bohr, Heisenberg, Born, Brouwer, Weyl, von Neumann, Neyman, Wald, Yang en Lee – om maar enkele te noemen, die me net te binnen schieten – kunnen hiervan getuigen.

Bij de filosofen, al zijn ze vakwetenschappelijk beïnvloed, is het contact met de vakwetenschap veelal te oppervlakkig. Om een vakwetenschap te kennen, moet men erin werkzaam zijn. Men vormt zich anders een te simplistisch beeld van de wetenschappelijke methode, men fixeert het en bouwt erop voort, met een steeds meer verstarrend dogmatisme. Het is bij voorbeeld verbazingwekkend, hoeveel over waarschijnlijkheid en causaliteit geschreven wordt door filosofen, die sinds jaren nooit naar de praktijk van deze begrippen in de wiskunde en de natuurwetenschappen hebben gekeken. Te vaak vergeet men, dat de methodologie van een wetenschap zelf een empirische wetenschap is, te baseren op de ervaring omtrent hetgeen in de wetenschap in kwestie feitelijk geschiedt.

(vervolg op pagina 4)

(slot van pag. 3)

In het indrukwekkende oeuvre van R. Carnap vindt men over een tijdsbestek van dertig jaar telkens hernieuwde pogingen van een opbouw van alle wetenschap of van een beperkt wetenschappelijk gebied – pogingen die hij in eerste aanleg „Logischer Aufbau der Welt” heeft genoemd. Carnap tracht een wetenschappelijk gebied logisch af te leiden uit een aantal, als het ware atomaire, uitspraken, die direct op de ervaring betrekking hebben. Zulke pogingen getuigen van een te simplistische visie op de werkelijke structuur van een wetenschapsgebied.

De relaties in zulk een structuur zijn in werkelijkheid zo ingewikkeld dat het onmogelijk is, het een tot het ander terug te brengen zonder zich in een vicieuze cirkel te verstrikken. Uit de wiskunde weet men, hoe men zulk een structuur moet aanpakken: men moet de in elkaar verstrengelde structuur als zodanig aanvaarden en niet onbeperkt en door schijndefinities het een tot het ander willen herleiden. Het is eenvoudig niet mogelijk alles expliciet te definiëren. Men moet met impliciete structuren genoegen nemen. Veel onvruchtbaar werk werd en wordt nog steeds gedaan, doordat men deze stelregel verwaarloost.

Eigenteelt-psychologie

Men vindt de fout van – vruchteloze – ontleding tot het atomaire toe nog opvallender bij Bertrand Russell, waar hij de ervaring ontleeft en als primair in de ervaring zekere elementaire waarnemingsindrukken onderkent. Hij houdt er hierbij een eigenteelt-psychologie op na, die in flagrante strijd is met de wetenschappelijke psychologie. Volgens de Gestalttheorie zijn juist de globale waarnemingsstructuren primair en niet de – uit hen afgeleide en kunstmatige – elementen. Het gebrek aan contact met de vakwetenschap treft vooral bij Russell, wiens vakwetenschappelijke verdiensten in de wiskunde en logica liggen, maar die ook veel andere gebieden tracht te bestrijken, waarbij hij autoritair en dogmatisch te werk gaat.

Als ernstige tekortkoming van de taalanalytici moet men echter hun puur of overwegend formele belangstelling voor de taalstructuur in aanmerking nemen. Ze trachten de andere aspecten van de taal te verwaarlozen of ondergeschikt te maken aan de formele, betekenisvrije structuur. Hoewel het onderzoek van de wiskundige taal bijzonder belangrijke resultaten heeft opgeleverd, moet men beklemtonen, dat ook de wiskunde in eerste instantie niet taal is. Ook de wiskundige taal is niet meer dan het voertuig van de wiskundige gedachtevorming. Dit is in 't algemeen een functie van de taal, die door de taalanalytici te veel over het hoofd wordt gezien. Iets in onberispelijke taalkundige vormen te gieten, kan een bepaald intellectueel genoegen zijn, maar beslissend voor de betekenis van een taal is haar communicatieve functie (*hierbij ingesloten het taalgebruik, denken genaamd, waarbij de taalgebruiker met zichzelf communiceert*). Communicatie wederom is niet alleen informatie, maar ook wils-overdracht. De taalformalisten hebben zich te lang blind gestaard op het ideaal van een logisch volmaakte taal, waarin men alleen zinvolle uitspraken kan formuleren, en vanuit een

Lezingen voor de radio

- 9 september, 9.45 uur (VARA): Alb. Daan: „Onverdraagzaamheid”.
16 september, 9.45 uur (VARA): M. C. D. Kuilman: „Oecumene en Humanisme”.
23 september, 9.45 uur (VARA): W. Holtland: „Het voorbeeld”.
30 september, 9.45 uur (VARA): H. Beuke: „10 jaar Hum. Kinderhuis Ellinchem”.
7 oktober, 9.45 uur (VARA): J. P. van Praag: „Humanisme in de wereld”.

dergelijke taal hebben ze, naar ze meenden, metafysica en mythe grammaticaal ad absurdum kunnen voeren. De logische gebreken van de omgangstaal werden als toevallig en niet essentieel beschouwd. Dit is een irrealistische visie. De omgangstalen zijn niet voor de fixering van wetenschappelijke resultaten geschapen, maar voor velerlei gebruiksdoelen, waaraan zij wonderwel beantwoorden. Door zich tot het puur formele te beperken en het communicatieve te verwaarlozen, verschraalt men het logische taalonderzoek, waarbij nog aangekend wordt, dat men met logisch taalonderzoek alleen, de filosofie niet uitput en het zeker niet berekend is, zoals sommigen menen, op de oplossing van alle politieke en maatschappelijke problemen.

Ik heb mijn kritiek van de filosofie, die men als neopositivisme of met analoge termen bestempelt, breed uitgemeten. Ik beklemtoon, dat dit alleen mogelijk was, omdat deze filosofie taalkundig op een wijze wordt geformuleerd, die redelijke kritiek en discussie mogelijk maakt. Het voornaamste in deze filosofie en het boven elke kritiek tot voorbeeld strekkende is de

(slot van pagina 1)

geloof dat de meesten het op dit punt wel met elkaar eens zullen zijn: de mens is zelf de bron van de ellende. Verstrikt in een vicieuze cirkel, voortlevend in een stijl en op een manier, die in werkelijkheid alleen maar zelfvernietigend genoemd kan worden, doen wij ons het allemaal zelf aan. Daarom helpt het niet zo erg veel of we één van die vele technische middelen uit ons leven verbannen en daarom helpt het alleen maar wanneer wij zover komen dat we de moed vatten te breken met datgene wat in wezen vreemd aan ons zelf is, waarmee wij de werkelijke waarden in ons leven miskennen en waarmee wij ons zelf aan angst en onzekerheden overgeven.

In verband met 't softenon-gebruik en de softenon-vergiftiging zijn we nog een aantal andere, niet minder dramatische gebeurtenissen tegengekomen. Zij alle geven ons de suggestie van iets absurds, van het leven in een wereld, waaraan alle wijsheid en redelijkheid wel ontvlucht lijken te zijn. Het Belgische geval, waar een door softenon mismakend kind gedood werd. Het Zweedse geval, waar het opwekken van een miskraam in de pers uitgebreid besproken diende te worden. Beide gevallen van wanhopige vrouwen, die altijd droevige en vaak afschuwelijke oplossingen meenden te moeten kiezen om aan hun ellende te ontkomen. Het heeft niet veel zin op afstand dit soort gevallen te ontleden en te oordelen. Wie kan de angsten meten, die hier een rol speelden, wie de noodzaak van een bepaalde oplossing op goede gronden beamen of ontkennen?

De meesten onzer beschikken niet over de zekerheid, die Radio Vaticaan (volgens de persberichten) blijkbaar wel bezat, toen hij in het Zweedse geval over „misdadigheid” meende te moeten spreken. Het is alleen maar jammer dat zekerheid in dit soort problemen allerm minst getuigt van een fijn gedifferentieerde ethiek. Men kan daar tenminste moeilijk van spreken bij een zo'n grove aanval op mensen, die niet tot de R.K. kerk behoren en die langs volledig wettige weg een uitkomst zochten en vonden voor hun moeilijkheden. Welke wolf, zo vraagt men zich af, lag hier op de loer?!

Verder lijkt het mij betreurenswaardig op deze wijze de aandacht van de eigenlijke kwestie af te leiden. Door een emotionele discussie over abortus provocatus en euthanasie vergeet men de hoofdzak en zoekt niet meer naar de wortels van het kwaad. Is datgene wat deze vrouwen beleefden niet een indirect gevolg, een uitloper van een bepaald soort ongezondheid die onze gehele samenleving besmet heeft?

De lezer begrijpe mij wel: het softenon-drama moet natuurlijk ook bekeken worden als 'n probleem van de geneesmiddelenverzorging; het is hoogst

exacte uitdrukkingswijze, het taalkritisch besef, dat geschoold is door de taal der wiskunde en der natuurwetenschappen. Dank zij dit taalkundige element kunnen we over tal van filosofische problemen vruchtbaarder nadenken en discussiëren dan ooit te voren. Op zoek naar zekerheden en waarheidscriteria heeft men in deze eeuw de weg van de taalanalyse ingeslagen, in het besef, dat men kennis, die deze naam verdient, ondubbelzinnig moet kunnen mededelen, aan zichzelf, om te verifiëren, of men er iets zinnigs mee bedoelt, en aan anderen, om iets op zijn objectieve waarde te toetsen. De keerzijde hiervan is, dat wat men niet adequaat kan mededelen, niet de naam van kennis verdient. Interpreteren kan een wetenschap zijn, maar de wetenschappelijke mededeling zij een, die geen interpretatie van node heeft. Geen wetenschapsbeoefenaar, die iets wil mededelen, heeft het recht, zich te excuseren met de onvolmaaktheid van de taal. Hij scheppen de taal, die hij nodig heeft.

Toegegeven, er is ook onzegbaars. Men uit het niet door filosofie te stamelen. Ik citeer Wittgenstein: „Waarover men niet kan spreken, daarover moet men zwijgen.”

belangrijk naar een wetgeving te streven, die een betere controle van dit terrein waarborgt. Het is zeker ook gewenst het vraagstuk van de abortus provocatus en euthanasie in het licht van deze realiteiten te herzien.

Primair is en blijft echter dat deze hachelijke situatie ons dwingt tot bezinning over de samenleving en de menselijke tekorten, die tot deze drama's geleid hebben. Wat zijn de wortelen van de onrust, van de spanningen? Waarom gebruiken zoveel mensen de technische en chemische middelen, waarover wij beschikken zo slecht? Velen hebben reeds getracht op deze vragen een antwoord te geven. De spanningen, die de vraag naar kalmeringsmiddelen doen ontstaan, hebben te maken met de verhouding van de mens en de techniek, zeggen sommigen. Anderen zeggen dat zij te maken hebben met de verhouding van de mens tot de beschaving en de cultuur. Als we de antwoorden beluisteren dan horen we de verdedigers van techniek en cultuur, die de mens beschuldigen; we horen de verdedigers van de „natuurlijke” mens, die de techniek beschuldigen. Maar we horen ook dat er een nauwe wisselwerking bestaat tussen natuur en beschaving. Ja, we ontdekken reeds spoedig dat we hier met iets echt menselijks te maken hebben. Iets dat zich zeker ook niet tot onze tijd beperkt. Sinds onheuglijke tijden heeft de mens moeite gehad zijn leven te aanvaarden, waarom is moeilijk te doorgronden. In het kader van elke levensbeschouwing heeft men formuleringen, hypothesen opgesteld, die een verklaring – en een oplossing! – van deze spanningen geven. Soms zijn verklaringen en oplossingen gebonden aan maatschappelijke onrust, soms is het vrijwel onmogelijk dan abstracte en hypothetische verklaringen te geven.

Er is blijkbaar een fundamentele onrust en gespletenheid in het menselijk bestaan, een zo diep gewortelde angst, dat zelfs de meest harmonische en evenwichtigste mensen wel eens naar geestelijke of chemische verdovingsmiddelen zoeken. Want het is moeilijk aanvaardbaar dat er oplossingen bestaan die radicaal een oplossing brengen. Ieder mens heeft altijd weer te zoeken en te vechten, misschien ook wel eens te ontspannen, om het leven leefbaar te houden. Lukt het hem niet, dan grijpt hij naar hulpmiddelen, soms onschuldig, soms gevaarlijk. Soms meer geestelijk, soms meer mechanisch of chemisch.

Tot de geestelijke verdovingsmiddelen behoren de zekerheden van Radio Vaticaan, tot de chemische middelen het softenon. Beiden hebben hun zwarte kanten, waar de wolven op de loer liggen.

V. W. D. Schenk

Bos en Steppe

Kent u het genot, in het voorjaar uit te rijden nog voor de zon op is? Je komt naar buiten op de stoep... In de donker-grauwe hemel blinken hier en daar nog sterren; een vochtig windje komt soms even aanwaaien; je hoort het ingehouden, vaag gefluister van de nacht; de bomen, half onzichtbaar in de duisternis, ritselen even. Het kleed wordt in de teléga* gelegd; bij je voeten komt de kist met de samowár. De buitenste paarden rekken zich, briesen, trappen elegant met hun voeten; een paar juist ontwaakte witte ganzen komen zwijgend en langzaam aanwaggelen over de weg. De wachter snurkt vredig achter de schutting in de tuin; ieder geluid blijft als het ware staan in de koude lucht, blijft staan en verklinkt niet. Je klimt in de wagen; de paarden trekken dadelijk aan de teléga-rammelt weg... Je rijdt langs de kerk, dan rechts de helling af, over de dijk...

door
Iwan S. Toergenew

Het meer begint te dampen. Je hebt het wat koud en je slaat de kraag op van je jas; dan dommel je weg. De paarden plenzen met hun voeten door de plassen; de koetsier fluit. Wanneer je een werst of vier gereden hebt, begint de hemel te kleuren. In de berkebomen ontwaken de kauwtjes en vliegen onhandig klapwiekend op; mussen kwetteren om de donkere hooibergen. De lucht wordt lichter, de weg wordt zichtbaar, de hemel helder, de wolken wit, de velden groen. In de hutten worden de houtspaanders ontstoken met een rode gloed en achter de schuttingen klinken slaperige stemmen. Intussen wordt de hemel rood, gouden strepen schieten er over omhoog; uit de dalen stijgen dichte dampen op; leeuweriken zingen hun jubelend liedje en een vroege wind begint te waaien. Stil komt de vuurrode zon omhoog. Het licht stort zich in stromen uit; het hart springt in je op, als een vogel. Fris, blij, gelukkig! – Hoe ver kun je zien! Daar achter dat bos ligt een dorp en daar wat verder nog een met een witte kerk, en daar op die heuvel ligt een berkenbosje; daarachter is het moeras, waar je heen gaat... Vlugger, paarden, vlugger! In gestrekte draf vooruit...! Nog een werst of drie, niet meer. De zon stijgt hoger; de hemel is helder. Het wordt een prachtige dag. Een kudde komt je tegemoet uit een dorp. Je rijdt een heuvel op. Wat een vergezicht! Over een werst of tien kronkelt zich de rivier, vaag blinkend door de dampen heen; daarachter strekken zich de groene, bedauwde weiden uit en daarachter de glooiende heuvels. Ver weg buitelen de kievitenvoeten boven het moeras. Door de koele, vochtige lucht is alles in de verte zo scherp en duidelijk – anders dan 's zomers. Hoe vrij haal je adem, hoe licht zijn je bewegingen, hoe krachtig voel je je in deze frisse, levende voorjaarslucht.

* Boerenwagen.

En een juli-ochtend! Wie anders dan een jager weet, hoe heerlijk het is met zonsopgang door de struiken te dwalen? Als een groene streep ligt het spoor van je voeten achter je door het wittige, bedauwde gras. Je schuift de natte takken uiteen en de lauwe geur van de nacht omvangt je. De lucht is verzadigd van de kruiige geur van bijvoet, van de honinglucht der boekweit; wat verder staat een eikenbos als een dichte muur en glanst rossig in de zon. Het is nog koel, maar je voelt al de komende hitte. Het duizelt je van deze overvloed van geuren. Er komt geen eind aan de struiken... Hier en daar in de verte zie je een gelige streep van de al rijpende haver; in smalle stroken staat de rode boekweit. Daar kraakt een teléga; stapvoets komt een boer aangereden en hij zet zijn paard al vast in de schaduw neer. Je wisselt een groet met hem en gaat verder; achter je klinkt het regelmatig geluid van de zeis. De zon komt hoger en hoger. Snel droogt het gras. Het begint al warm te worden. Een uur gaat voorbij, nog een... De hemel wordt donkerder langs de horizon. De doodstille lucht gloeit en beeft van hitte. – „Waar kan ik hier drinken, vriend?” vraag je aan een maaier. – „Daar in het dal is een bron”. Door de dichte notenstruiken, overwoekerd door slingerplanten, daal je af in het dal en werkelijk, vlak onder aan de helling ligt een verscholen bronnetje; een lage eik spreidt er begerig zijn knoestige takken over uit. Grote zilveren bellen komen wiegelend omhoog van de bodem, die met fijn fluwelig mos is bedekt. Je werpt je op de grond en drinkt, maar je bent te loom om je nog te bewegen. Je ligt in de schaduw en ademt diep de vochtige, geurige lucht in. Hoe goed is het hier! Boven je worden de struiken geschroeid door de zon; het is of je ze geel ziet worden. – Maar wat is dat? Een rukwind schudt de takken; de lucht beeft. Er komt toch geen onweer? Je klimt uit het dal omhoog... Wat is dat nu voor een loodkleurige streep aan de horizon? Is het de hitte. Zijn het wolken? Het weerlicht zwak... Ja, toch onweer! De zon schijnt nog helder: je kunt nog jagen. Maar het wolkengevaarte groeit: de voorkant strekt zich uit als een wijde mouw, welft zich tot een koepel. Het gras, de struiken, alles wordt opeens donker. Vlug, daar is een hooischuur... vlug! Je draaft er heen en schiet naar binnen. Nu, komt er wat van

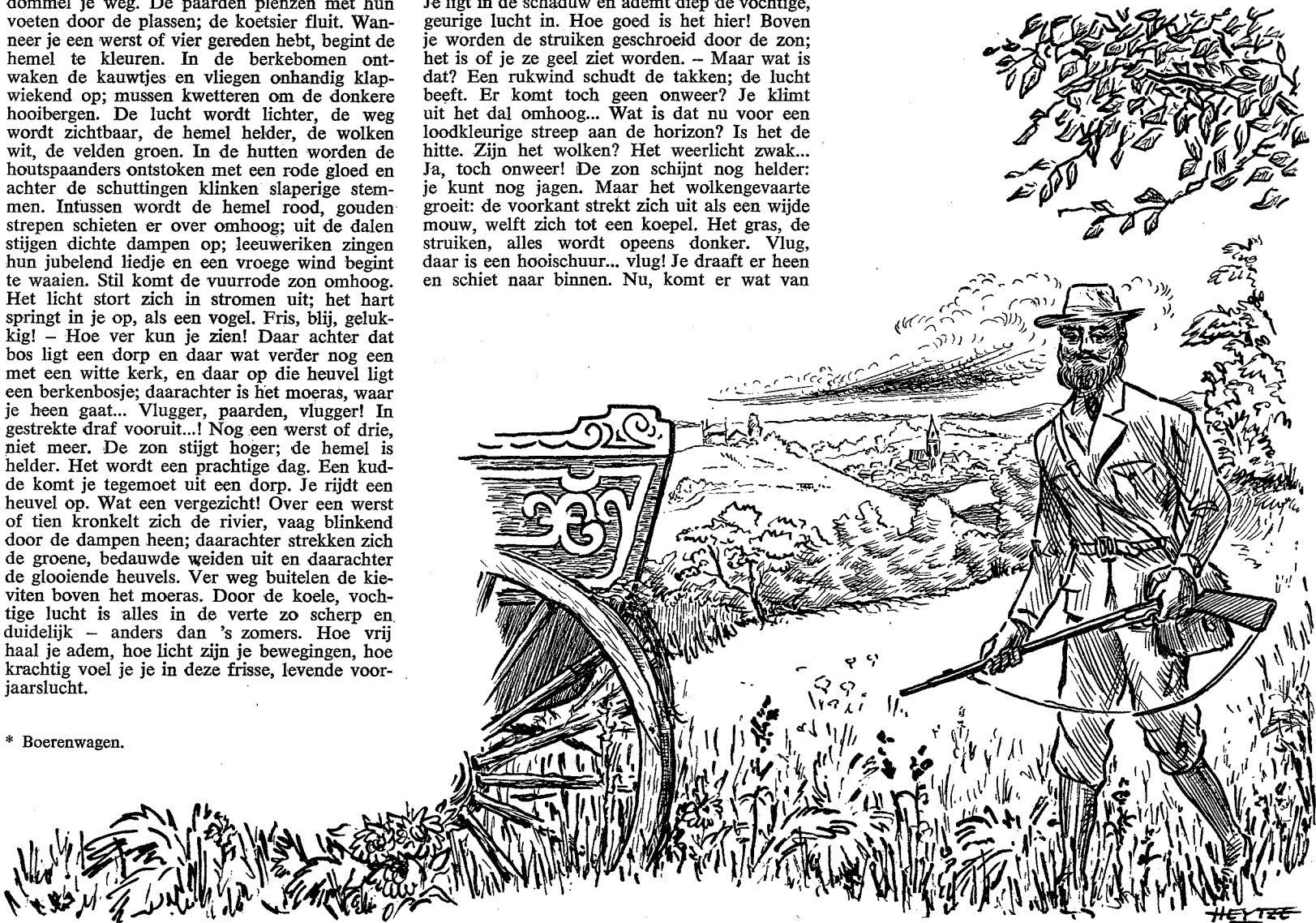
de regen? En van de bliksem? Hier en daar druppelt het door het strooien dak op het geurige hooi. Maar daar schijnt de zon al weer. Het onweer is overgedreven. Je loopt naar buiten. God! Wat schittert alles vrolijk, wat is de lucht ijl en fris, hoe geurt het naar aardbeien en paddestoelen...!

Nu valt de avond. De westelijke horizon gloeit in een laaiende brand, die de halve hemel beslaat. De zon gaat onder. De lucht dichtbij wordt wonderlijk doorzichtig, als van glas; in de verte legt zich een dunne damp over de aarde, warm om te zien, met de dauw komt er een rode glans over de velden, die eerst overstromd waren door een vloed van louter goud; van de bomen, de struiken, de hoge hooibergen worden de schaduwen lang. De zon is onder; een ster blinkt en tintelt in de zee van vuur... De hemel verbleekt en wordt blauw; de afzonderlijke schaduwen verdwijnen en de duisternis valt. Het is tijd om naar huis te gaan, naar het dorp, naar de hut, waar je zult overnachten. Je werpt het geweer over de schouder en loopt met snelle schreden, ondanks je moeheid... Het wordt nacht; op twintig meter afstands kun je niets meer onderscheiden. De honden zijn nauwelijks nog als witte schimmen zichtbaar in de duisternis. Maar boven de zwarte struiken wordt de rand van de hemel vaag verlicht. Wat is dat? Brand...? Neen, de maan komt op. Daar rechts beneden je flikkeren al de lichtjes van het dorp. En daar is eindelijk je hut. Door het raam zie je de tafel, gedekt met een wit kleed; er staat een brandende kaars op en het avondbrood...

(Fragment uit „Jagersverhalen”

Vertaling Wils Huisman

Uitgave Contact, Amsterdam

Zomerse oogst

Dezer jaren moet men scherp luisteren, indien men het non-conformistisch geluid wil horen. Kwade geesten schijnen de daling van de kritische gezindheid toe te willen schrijven aan de welvaart, maar met evenveel recht kan men beweren dat de instituten die zich in de eerste plaats op het stimuleren van politiek en sociaal onderscheidingsvermogen moeten toelagen, — de school, de kerk, de pers, de politieke partij, de levensbeschouwelijke groepering — in dit opzicht te kort schieten. Het is in één woord ontstellend, met welk een gemak de Nederlander een aantasting van het rechtsgevoel, een aanslag op zijn politiek geweten, een inbreuk op zijn levensovertuiging, accepteert als geldt het een buitje regen. Dank zij de actieve geesten die het voorgekauwde dictaat van krant, kerk of partij weigeren te slikken, kunnen de non-conformisten waartoe men ook de humanisten mag rekenen, het geestelijk klimaat vinden waarin de mens niet automatisch tot de automaten gerekend wordt noch het oordeel gelijkgeschakeld met de leus.

Zonder twijfel is de Leidse hoogleraar W. H. Nagel, die het pseudoniem J. B. Charles voert, een van de meest kritische auteurs. Zijn eerste grote werk *Volg het spoor terug* (1953) dwong aller bewondering af — behalve die van Elseviers Weekblad — om zijn non-transigente tendens. In zijn jongste werk *Van het kleine koude front*¹ zien we dezelfde trek. Charles' dieptepeiling is vooral politiek gericht. Het is zijn vaste overtuiging, dat wie eens, in het volle besef zijner keuze, op het verkeerde paard gewed heeft, naderhand geen plaats mag innemen die onverenigbaar is met zijn vroegere dwaling. Fel keert de schrijver zich tegen de tegenwoordig hooggeschatte componist Badings, tegen Hirschfeld, Colijn, Speidel, Heusinger en andere ex-nazi's die nu weer hoge posities bekleden. Dat dit geen vergeefse kruistocht is, bewijst het aantal voormalige N.S.D.A.P.'ers dat iedere maand „ontdekt” wordt in profijtelijke functies. Charles is onverzoenlijk jegens de schipperaars-met-het-geweten. Hij wijst de Duitse herbewapening af op grond van de Duitse erfenis van twee wereldoorlogen. De schrijver legt de vinger op de fascistische trekken, die in iedere samenleving latent of waarneembaar aanwezig zijn. In Charles' opvatting verheugt de fascist zich in geweldpleging, streeft hij door middel van geweld naar macht

en leiderschap ten koste van anderen, die per definitie inferieur heten. Men behoeft de blik slechts te richten op Zuid-Afrika, Spanje, Portugal en het Algerije in de geest van de O.A.S., om het fascisme in beeld te zien. Op gevaar af voor een meeloper van Moskou gehouden te worden — Telegrafieten en Elsevierianen schromen niet — evenals alle antidemocraten — alle kritiek op de eigen groep voor communisme uit te maken — hekelt Charles de houding van die groepen in de samenleving, die ter wille van het behoud van de verdediging van

Kleine kroniek van het proza

door F. de Vries

eigen bevoorrechte posities, met onbezwaard geweten geweldpleging goedkeuren. De auteur gaat naar mijn mening wel wat te ver, als hij meer dan eens stelt, dat iedere soldaat die in een veroveringsoorlog de grens van een vreemd land overschrijdt, behoort te sneuvelen. Ik ben het met hem eens, dat de keus voor de veroveringsdaad bewust gedaan dient te worden, maar de dood als verdiende straf acht ik te zwaar. In *Van het kleine koude front* is aan de grote koude oorlog ruimschoots aandacht besteed. De lezing van het boek beveel ik van harte aan: het werk dwingt ons tot een houding in de tijd.

Gevarieerd van inhoud is het nieuwe driemaandelijks verschijnend orgaan in pocketvorm *Randstad*, waarvan enkele maanden geleden de tweede aflevering verscheen². Hermans, Enzensberger en Moravia waarborgen een bevreemdende lectuur. Naast het creatieve proza is er plaats ingeruimd voor kritisch werk. W. L. Brugsma pleit voor de herziening van de Westerse politiek tegenover de communistische staten; van de hand van Harry Rodenburg is het artikel over de internationale wapenhandel, waarin Samuel Cummings — tot voor kort voor de fiscus ongrijpbaar in Monaco huizend — een kwalijk aandeel heeft.

Harry Mulisch' *De zaak 40/61*³ moet men om twee redenen lezen: om de berechting van Eichmann en om Mulisch' persoonlijke visie op de mens Eichmann. Deze intuïtief geschreven reportage is wel het aantrekkelijkst, waar de schrijver de mens — ambtenaar belast met de definitieve oplossing van het jodenvraagstuk — tracht te integreren in de concentratiekampen, in het bureau waar de beslissing over de Endlösung viel. Mulisch toont hier een meesterlijk inlevingsvermogen. Waar de schrijver psychologisch hardop gaat denken, wordt hij echter irritant.

Jan Willem Holsbergen is geen nieuweling in de literatuur. In 1958 verscheen het dezer maanden herdrukte werk *De handschoenen van het verraad*. Zijn jongste novellenbundel *Een koppel spreuwen*⁴ heeft slechts enkele hoogtepunten. De meeste novellen blijven schetsmatig. Holsbergens proza is brokkelig en daardoor vaak moeilijk verteerbaar. De pointe van enkele verhalen verraaft artistiek talent. De novelle *Met geleende stem* zou wel eens een paradepaardje van bloemlezingen kunnen worden.

Men verwondert zich dat Sartres verhalenbundel *Le mur* bijna een kwart eeuw op een Nederlandse vertaling heeft moeten wachten⁵. Tegen de achtergrond van dit proza verbleekt

het werk van Mulisch en Claus. Het titelverhaal verplaatst ons naar de Spaanse burgeroorlog; de laatste nacht van drie terdoodveroordeelden wordt indringend beschreven. De gratie voor een van hen blijkt na deze nacht geen bevrijding te zijn.

Ivo Michiels bracht in een pocket representatief Vlaams proza bijeen. We vinden in *13 Vlamingen*⁶ werk van Teirlinck, Louis Paul Boon, Gijsen, Claus, Yperman en anderen. De bundel heft alle twijfel over het primaat van het Vlaamse proza op.

Simon Vinkenoog had zijn laatste roman *Hoogseizoen*⁷ beter in portefeuille kunnen laten. Men zoekt tevergeefs naar de zinrijke gedachte. Over het leven tussen Leidseplein en Waterlooplein moet een roman van allure te schrijven zijn. Vinkenoogs schriftuur is te egocentrisch om voor de lezer waarheid te worden.

Uit *Langs het schrikdraad*⁸, een bundel novellen van A. L. Schneiders, is de oorlogservaring niet weg te denken. De tweede wereldoorlog, de politionele acties in Indonesië, de koude oorlog — de schrijver heeft zich er niet van kunnen losmaken. Het is opvallend dat de auteur de oorlog niet militant afwijst of militair aanvaardt, maar er een beetje stunteling tegen aanleunt. De ironie vormt onvoldoende tegenwicht. Schneiders' debuut doet werk van wijder strekking verwachten.

1. J. B. Charles — *Van het kleine koude front*. Amsterdam, 1962. *Litteraire Reuzenpocket* no. 20. *De Bezige Bij*. Prijs f 4.50.
2. *Randstad*, no. 2; *Litteraire Reuzenpocket* no. 29. Amsterdam, 1962. *De Bezige Bij*. Prijs f 4.50.
3. Harry Mulisch — *De Zaak 40/61*. Amsterdam, 1962. *Kwadraatpocket* no. 4. *De Bezige Bij*. Prijs f 4.50.
4. J. W. Holsbergen — *Een koppel spreuwen*. Amsterdam, 1961. *Litteraire Reuzenpocket* no. 18. *De Bezige Bij*. Prijs f 4.50.
5. J. P. Sartre — *De muur*. Vertaald door C. N. Lijsen. Amsterdam, 1962. *Litteraire Reuzenpocket* no. 28. *De Bezige Bij*. Prijs f 4.50.
6. Ivo Michiels — *13 Vlamingen*. Amsterdam, 1961. *De Bezige Bij*. Prijs f 2.50. *Litteraire pocket* no. 50.
7. Simon Vinkenoog — *Hoogseizoen*. Amsterdam, 1962. *Litteraire Reuzenpocket* no. 31 — *De Bezige Bij*. Prijs f 4.50.
8. A. L. Schneiders — *Langs het schrikdraad*. Amsterdam, 1961. *Em. Querido's Uitgeverij*. Prijs f 7.90.

J. B. Charles

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: P. W. van der Vliet

Redactieraad: Mr. H. Singer-Dekker, dr. H. Bonger, prof. dr. J. C. Brandt-Corstius, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, H. A. Scheltes, J. van Straten

Redactiesecretaris:

H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4, telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties:

Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 1 01 63; postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

IK denk er ZO over

Belijdenis van de duikelaar

Sinds het begin van de christelijke tijdrekening, toen de wereld werd opgedeeld in christenen en heidenen, is het religieuze cultuurpatroon heel wat ingewikkelder geworden. Behalve dat het christendom verscheurd is in een eindeloos aantal kerkgroeperingen, worden de niet-christelijke godsdiensten in zoverre erkend, dat zij niet meer onder de verzamelnaam „heidene" worden benoemd, maar zelfs hun aanhangers hebben in het bij definitie christelijke Europa. Daarnaast staan de positief atheïstische groeperingen al dan niet georganiseerd, zuiver negatief: of beslist humanistisch van inslag. Ieder van die groeperingen nu kent, voor zover zij zijn georganiseerd, zijn buitenkerkelijken – ook het humanisme is al wel zo groot en sterk, dat het zijn „renegaten" kent – en dezen zijn weer te onderscheiden in de agressief afwijzenden of de professioneel indifferenten. Al deze hebben één ding met elkaar gemeen en wel, dat zij hun leven hebben vastgepinde op een definitief of voorlopig onwrikbare zekerheid, van welke zekerheid uit zij een min of meer agressief-afwijzende houding aannemen tegenover de andere groeperingen. De mens schijnt zonder een zekerheid niet te kunnen leven, reden, waarom hij, telkens wanneer hij genoodzaakt is een zekerheid prijs te geven, zich onmiddellijk aan een nieuwe zekerheid vastklampt zij het dan een negatieve zekerheid, het afwijzen van een overwonnen zekerheid of de zekerheid van een ander die niet de zijne is. Dit moge kortzichtig zijn, het is in ieder geval nog niet van destructieve aard; dat wordt het pas, wanneer wij de ander kwalijk gaan nemen, dat hij niet onze zekerheid deelt en een andere zekerheid, zijn eigen zekerheid, is toegedaan, en proberen hem naar onze zekerheid over te brengen zo niet dan toch minstens zijn zekerheid met afwijzende vijandigheid te bestrijden, in de overtuiging, dat een mens alleen gelukkig kan zijn met onze zekerheid.

Dit op een min of meer strikt omschreven zekerheid vastgepinde leven is ongetwijfeld de gemakkelijkste manier om te leven, afgezien of die zekerheid nu een werkelijke is of een bewust c.q. onbewust bedrog van onszelf en/of, de anderen. Het is echter de vraag of het de meest juiste en de beste manier is om te leven. In de gangbare misvatting, dat het gemakkelijkste ook het beste is, ziet men dat wel zo, doch de ervaring leert ons, dat het hiermee verworven geluk telkens herziening van zekerheid naar zekerheid behoeft en ook telkens weer wordt verstoord door de genoemde vijandige afwijzing der anderen. Op alle terreinen is dat zo, doch meer dan ergens anders op het religieuze terrein en het is ook op dat terrein, dat die wrijving tussen mensen mij altijd heeft geërgerd. Ten overvloede zij hier gezegd, dat ik hier onder religie versta het zich actief bezighouden met de bestaansgrond en bestaansredenen van de mens. Ieder vindt het vanzelfsprekend, dat ja en neen afwijzend tegenover elkaar staan, omdat zij elkaars tegengestelde zijn. De vijandigheid tussen christendom en atheïsme, om slechts die twee te noemen, is vanzelfsprekend, omdat zij zich verhouden als ja en neen. Nu doet het er niet toe of ik die ja-neen-verhouding tussen de twee genoemde denkrichtingen dan wel de noodzakelijke vanzelfsprekendheid der vijandigheid tussen ja en neen ontken, het feit blijft in beide gevallen, dat ik die onderlinge afwijzing niet alleen betreurt, maar zelfs onjuist, onnodig en destructief zie. De oorzaak van dit even rampzalige als schijnbaar onontkoombare verschijnsel ligt volgens mij in het simpele feit, dat beiderzijds grenzen worden getrokken, daar waar iedere grond om grenzen te trekken ontbreekt.

Om bij het religieuze te blijven; niemand zal bezwaar maken tegen het meest elementaire beginsel, dat alles, wat is, zijn oorzaak heeft, ongeacht of het die oorzaak in of buiten zichzelf heeft. Bij dat laatste onderscheid echter begint de scheiding der geesten en zien wij onmiddellijk een scherpe afscheiding tussen hen, die een immanente en de anderen, die een transcendente oorzaak menen te moeten laten prevaleren. Hier ook begint mijns inziens de kapitale fout. Om een oorzaak te kunnen benoemen en bepalen zal men die oorzaak ook experimenteel moeten kunnen aantonen. Zolang wij van de mens niet alles in tijd en ruimte, dus historisch en planetair, weten, is die oorzaak niet aanwijsbaar en blijven wij bij het eindeloze spelletje van het ei en de kip. Het kan dan ook niet anders dan een fictie zijn om deze onaanwijsbare oorzaak als immanent of transcendent te bepalen en te benoemen. Het is voor de mens echter moeilijk, moeilijker naarmate hij primitiever is, met een volstrekt onbekend gegeven te leven. Ik neem het hem dan ook niet kwalijk, dat hij het onbekende voor eigen praktisch gebruik en voor eigen rekening voorlopig benoemt, doch wel teken ik fel protest aan tegen de – zij het dan oer-menselijke – neiging om wat men voor zichzelf praktisch nodig acht buiten de grenzen van zijn particulariteit te trekken en het als zekerheid een absolute waarde toe te kennen, die men de anderen wil opleggen als noodzakelijk en onontkoombaar. Om iedere verdenking van eenzijdigheid te voorkomen wil ik hier wel stellen, dat ik er rekening mee wil houden met mijn stelling van een oorzaak voor al het zijnde dezelfde fout te begaan die ik de anderen verwijt. Ik wil mij niet vijandig stellen tegenover diegenen, die zelfs het oorzakelijkheidsbeginsel menen te moeten ontkennen of vervangen door het toevalsbegrip. Hun afwijzen van mijn oorzakelijkheid neem ik hen niet kwalijk, wel echter hun ijverig pogen om mij hun onoorzakelijkheid als een zekerheid op te leggen.

Met bovenstaande restrictie houdt voor mij het weten op bij het algemene beginsel van de oorzakelijkheid; aard, vorm van de oorzaak kan ik niet kennen en niet benoemen. Ik weet niet of die oorzaak buiten dat niet-weten, wat geheel iets anders is dan de principiële twijfel of agnosticisme, daar het slechts de reële aanvaarding is van de aan ons weten noodzakelijkerwijze gestelde grenzen. Voor al diegenen echter, die het boeiende avontuur van het realistische niet-weten, of niet kennen of het niet aandurven moet voor het onbekende mogelijk aanwezige een bepaalde vorm van zekerheid worden gevonden. Dit kan men doen door de grenzen der werkelijkheid te beperken tot de grenzen der experimentele zekerheid.

In dit systeem zullen wij genoodzaakt zijn die grenzen op te schuiven naarmate wij dieper in de werkelijkheid doordringen. Uit de aard der zekerheid zelf kan dit dus slechts een tijdelijke provisorische zekerheid zijn en plegen wij verraad aan de werkelijkheid als wij aan dat tijdelijke een absoluut karakter geven.

Tegengesteld aan deze wetenschappelijke, experimentele houding is de geloofshouding, die de grenzen van de werkelijkheid aanvaardt tot in het oneindige en aan het onkenbare daarin een vorm en het onnoembare een naam geeft. Het geloof ziet het oorzakelijke als een goddelijk be-

ginsel, geeft dat beginsel een vorm in de godheid en die godheid een naam of het nu Jahwe is of een ander. Ik kan het de atheïst niet kwalijk nemen, dat hij in zijn leven geen rekening wenst te houden met wat hij niet kent ook al zijn er aanwijsbare waarschijnlijkheden, dat de werkelijkheid verder gaat dan zijn kennen. Ik kan hem echter niet volgen, waar hij die aanwijsbare waarschijnlijkheden afwijst en zich verzet tegen hen die deze wel aanvaarden althans in theoretisch denken. Degenen, die deze wel aanvaarden en ze langs de weg van het geloof modelleren en benoemen, zijn mij even lief als de atheïsten zolang zij hun houding niet als de enig mogelijke, de enig juiste en de voor iedereen noodzakelijke propageren. Op dezelfde manier kunnen, mutatis mutandis, zowel de voor- als tegenstanders van de gedachte, dat mensgelijkwaardige wezens buiten de aarde of buiten ons planetair stelsel bestaan, mijn vrienden zijn, want beiden kunnen gelijk hebben en zolang ik geen experimentele zekerheid van het een of het ander heb, heb ik geen grond om de een tegen de ander gelijk te geven. Uiteraard heb ik rationele bezwaren tegen een omschrijving van dergelijke wezens, maar ik zal er niemand van afhouden zich die wezens onder een bepaalde vorm of naam voor te stellen, als hij voor zich zelf meent dat te moeten doen. Mijn verzet begint pas daar, waar men probeert mij het ene standpunt ten koste van het ander op te dwingen en waar men het mij kwalijk neemt, als ik de persoonlijke omschrijving niet als de absoluut alleen-geldende wil aanvaarden. Zomin als ik het de atheïstisch humanist kwalijk neem, dat hij niet benoemen wil, wat hij niet kennen kan, zo neem ik de christen zijn geloof niet kwalijk zolang hij daarvoor maar niet de waarde van het kennen opeist en het beleeft als een leefbaar mystiek niet-weten.

Dit erasmiaanse verkeer in twee kampen wordt doorgaans niet geaccepteerd, omdat de mens het evenwichtig balanceren op de grens van zekerheid en mysterie een al te gevaarlijk spel vindt; hij heeft gekozen voor de ene of de andere kant van het slappe koord en verwijt het een ieder als een onvergeeflijkheid, wanneer hij aan de andere zijde staat. Ik spreek hier nog maar alleen over de twee grote groepen van atheïsten en theïsten, maar in die twee hoofdgroepen zijn er nog weer vele ondergroeperingen die niet minder vijandig gescheiden zijn en waartussen ook weer die koorden gespannen zijn, waarop slechts een intellectueel evenwichtskunstenaar zich thuis voelt. Enerzijds is er een aanvaardbare verklaring van b.v. positieve humanisten en nihilisten, anderzijds van b.v. roomsen en protestanten. Die evenwichtskunstenaar heeft iets van de duikelaartjes, die wij vroeger nog wel eens als speelgoed kregen. In tegenstelling tot het tinnen soldaatje, dat vast op zijn voeten staande omvalt en blijft liggen, als het even buiten zijn evenwichtsas wordt gebracht, kan men het duikelaartje een zwenking naar iedere richting van meer dan negentig graden laten maken, na een reeks zwenkingen in tegengestelde richtingen komt hij op een gegeven moment toch weer rechtstandig tot stilstand. Die duikelaar is voor mij de echte levenskunstenaar ook in het religieuze vlak, waar ik slechts een onkenbaar en onnoembaar oorzakelijkheidsbeginsel aanvaard, doch het niemand kwalijk zal nemen als hij dat beginsel een vorm en een naam geeft of weigert dat te doen op voorwaarde dat beiden zich bewust zijn of beneden de grens van de werkelijkheid te blijven of de grens van het kenbare te hebben overschreden. Daarom zou ik dit principiële niet-weten, dat wars is van iedere vorm van verwerping, de belijdenis van de duikelaar willen noemen. Het heeft al heel wat kerkdeuren voor mij gesloten en het zou mij niet verwonderen, als het mij ook de toegang tot de atheïstische tuinen zou verhinderen. Zo mogelijk zou men mij omwille van dit beginsel ook de weg tussen deze twee willen ontzeggen, omdat men meestal een mens een plaats in het leven niet gunt, als hij dat leven anders kan zien dan wij het doen.

Joh. v. Spaandonk

Besch. rustige dame, huishoudster biedt zich aan, bij heer alleen waar hulp r. werk is. Liefst bosrijke omgeving.
Brieven onder no. sept. 1 a. h. bur. v. d. blad.

**RAPPORT
HUMANISME EN
OPVOEDING**

*Zo juist verschenen
de 2e herziene druk van deze brochure*

De prijs is f 0.95

U kunt deze bestellen bij het

Centraal Bureau

Humanistisch Verbond

Oudegracht 152 - Utrecht

Giro 304960

Mogen wij onze lezers nog eens attent maken op de volgende door het Humanistisch Verbond uitgegeven brochures?

U kunt deze verkrijgen tegen de er achter genoemde prijzen.

Wat ben ik eigenlijk?	- 0.25
Dit wordt gedaan	- 0.30
Een verrassende ontmoeting	- 0.25
Onze kinderen tussen Humanisme en Christendom	- 0.75
De dag ligt voor ons	- 0.35
Humanisme en opvoeding	- 0.95
Modern Humanisme	- 1.75
Een volledige brochurenlijst wordt U op Uw verzoek gaarne toegezonden.	

*Ook de buitenkerkelijke leden van de
Partij van de Arbeid hebben een
organisatorisch centrum nodig*

**DE HUMANISTISCHE
WERKGEMEENSCHAP
is dit centrum!**

Het orgaan van de H.W.G. is het maandblad

„VERNIEUWING”

onder redactie van Karel Timmerman

Abonnementsprijs f 1,75 per jaar

Een proefnummer wordt U gaarne
toegezonden door het Secretariaat
Haagweg 210 - Leiden

THE HUMANIST HIMSELF

Gebundeld onder deze titel is verschenen een aantal interessante artikelen, geschreven door de secretaris van de IHEU, mr. H. J. Blackham. Deze brochure is tegen de prijs van f1,- verkrijgbaar bij IHEU, Oudegracht 152 - Utrecht. Giro 304960.

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk besparen, door bij verhuizing tijdig uw adreswijziging op te geven aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

De Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk

HUMANITAS

vraagt voor spoedige indiensttreding:

**a. een maatschappelijk-werk-adviseur
voor het Gewest Utrecht**

Van de functionaris zal worden gevraagd, in opdracht van het gewestelijk bestuur, leiding te geven aan de opbouw en ontwikkeling van verscheidene vormen van maatschappelijk werk (gezinsverzorging, bejaardenzorg, alg. maatschappelijk werk, e.a.) in de prov. Utrecht, voorts besturen en commissies te adviseren op deze gebieden en op het gebied van vrijwilligerswerk (reclassering, gezinsvoogdij, e.a.) en maatschappelijk opbouwwerk.

Vereisten:

- theoretische en praktische kennis van het maatschappelijk werk,
- organisatorisch inzicht.

De functie laat veel ruimte voor eigen initiatief.

Salarisgrenzen ca. f 8590,- - f 11.930,-. Aanvangssalaris overeenkomstig leeftijd en ervaring. Vijfdaagse werkweek, gunstige vakantieregeling.

b. maatschappelijk werk(st)ers

in verscheidene plaatselijke afdelingen (o.a. in Drente, Zeeland, N.- en Z.-Holland, Gld.).

Functie: uitvoering van het maatschappelijk werk als omschreven onder a, in opdracht van het plaatselijk bestuur.

Vereisten: diploma Soc. Ac.

Salarisgrenzen ca. f 5750,- - f 9096,-, aanvangssalaris overeenkomstig leeftijd en ervaring. Vijfdaagse werkweek, gunstige vakantieregeling.

*Sollicitaties te richten tot het hoofdbestuur, J. W. Brouwersstraat 16, Amsterdam-Z.
Telefonische inlichtingen: 020-721044.*

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 24 ct aan postzegels insluiten.

Is U nu een levensverzekering sluit moet U rekening houden met de koopkracht die het te zijner tijd uit te keren bedrag zal hebben.

URORA helpt U daarbij met een nieuwe vorm van levensverzekering, gebaseerd op de kosten van levensonderhoud.

Is U daarvan meer wilt weten, vraag dan inlichtingen over de Index - Benaderingspolis bij:

N. V. LEVENSVZERKERING MAATSCHAPPIJ
Stadhouderskade 1a Amsterdam Telefoon 18 55 55.

URORA

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins. Abonnementsprijs f 15,- per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER - DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.